

מבט על, גיליון 496, 12 בדצמבר 2013

"האביב הערבי" וסוגיית הפליטים במזרח התיכון

יואל גוז'נסקי וארז שטרים

בעיית הפליטים והשלכותיה על היציבות הכלכלית, הביטחונית והפוליטית אינה זרה בנוף המזרח התיכון. מלחמות באזור גרמו בעבר לנדידה של מאות אלפי אנשים ממדינות למדינות אחרות ובמקרים רבים אף להישארותם במדינה המארחת כתושבי קבע, דבר שהשפיע על המאזן הפוליטי והדמוגרפי במדינה המארחת. אירועי האביב הערבי בסוריה, בלוב ובתימן גרמו לגלי פליטים, שעלולים לאיים על היציבות הפנימית של מדינות, שעד כה צלחו בשקט (יחסית) את הזעזועים הפוליטיים באזור.

כשליש מאזרחי סוריה איבדו את ביתם, מתוכם מעל 2 מיליון פליטים, שמצאו מקלט במדינות השכנות (מחציתם מתחת לגיל 18). היתר, עקורים (מספרם נעמד בכ-6 מיליון), נמצאים עדיין בסוריה, שהפכה בשלוש השנים האחרונות ליצואנית העיקרית של פליטי מלחמה למדינות האזור. קשה לאמת את הנתונים האלה, אולם, המגמה ברורה. בתורכיה נמצאים כ-700,000 פליטים סוריים, כמאתיים אלף מתוכם במחנות פליטים סמוך לגבול. לאחרונה דווח, כי הממשלה התורכית החלה בבניית גדר לאורך הגבול, כדי למנוע את המשך הגעתם. לעיראק, הסובלת מחוסר יציבות פוליטית וביטחונית כרונית, נמלטו כרבע מיליון סורים, רובם כורדים. מצרים מארחת אף היא כ-125 אלף פליטים סורים בנוסף על כמה עשרות אלפי פליטים מלוב ומסודן.

לוב – ממנה ברחו מעל למיליון פליטים – וגם תימן סובלות מבעיית פליטים ועקורים שנאלצו לעזוב את בתים בעקבות אי היציבות הביטחונית והמאבקים הפנימיים, שבאו לאחר נפילת השליטים הקודמים, קדאפי וסלאח. עוד כול המדינות האלה סובלות בעיקר מהנטל הכלכלי והחברתי של התופעה, אצל שכנותיה של סוריה, ירדן ולבנון, הפליטים משנים את המאזן הדמוגרפי ועלולים לאיים בעתיד על הסדר החברתי והפוליטי.

מאז תחילת מלחמת האזרחים בסוריה קלטה ירדן כ-600,000 פליטים סורים ומספר דומה של סורים, שאינם מוגדרים פליטים (סה"כ 1.2 מיליון). כמות זו מצטרפת לפליטים עיראקים (סונים) שהגיעו לירדן בשנים שלאחר נפילת סדאם ועדיין מתגוררים בירדן. 30 אלף פליטים עיראקים נתמכים על ידי סוכנות האו"ם בירדן אך לפי ההערכות ישנם רבים נוספים שהגיעו לממלכה עם ממון ועדיין מתגוררים בה. זרם הפליטים מטיל מעמסה כבדה על הכלכלה הירדנית. בית המלוכה הירדני הצליח לצלוח את גל המחאות שפרץ במדינה בעקבות התייקרות הדלקים והפחתת הסובסידיות הממשלתיות על מוצרי יסוד בזכות רפורמות פוליטיות שהנהיג המלך ובזכות סיוע חיצוני מצד קרן המטבע העולמית, ארצות הברית ומדינות המפרץ. האחרונות העניקו סיוע כספי נדיב לירדן תמורת ההסכמה לאפשר העברת משלוחי נשק למורדים הסורים דרך גבולה. במהלך 2013 הלכה המחאה הפנימית ודעכה אך זרם הפליטים מסוריה הולך וגובר. במחנה הפליטים זעטרי, שהפך לעיר הרביעית בגודלה בירדן, מתגוררים כיום כ-150 אלף איש הנתמכים בעיקר על ידי האו"ם וארגונים בינלאומיים שונים (כולל ישראלים), אך יתר הפליטים התפזרו בעמאן ובערים אחרות, מציפים את שוק העבודה הירדני ומהווים גורם לעלייה במחירים של מוצרי יסוד. כל עוד נמשכת הלחימה בסוריה, אין לצפות שפליטים יפסיקו להגיע לירדן – גם חלק מהעקורים, הנמצאים בסוריה, עלולים לחצות את הגבול לירדן ולמדינות נוספות בשלב כלשהו. בטווח הארוך, כלכלת ירדן לא תוכל להכיל את זרם הפליטים הבלתי פוסק. אולי כדי לחוץ על הקהילה הבינלאומית להעביר לממלכה סיוע נוסף, הצהיר מלך ירדן בנובמבר 2013, כי אם ירדן לא תזכה לסיוע משמעותי מצד הקהילה הבינלאומית, היא "תנקוט אמצעים" כדי לשמור על האינטרסים שלה.

מעבר לאספקט הכלכלי, הפליטים הסורים מביאים לשינוי במאזן הדמוגרפי בממלכה. הפלסטינים למעשה איבדו את מעמדם הלא מוכרז כאוכלוסיית הרוב במדינה. עם זאת, גם חלקם של העבר-ירדנים באוכלוסייה, הנאמנים לבית המלוכה ומרכיבים את האליטה השלטונית והצבאית בממלכה, הולך ומצטמק. כמו כן, הפליטים שיישאו בירדן עשויים לעורר תסיסה פוליטית או לקחת חלק במחאות עתידיות בממלכה, במיוחד במידה שקיימים בתוכם גורמים אסלאמיסטיים שאינם רואים בעין יפה את שלטון בית המלוכה. לצד מחאות שכבר החלו בקרב הפליטים, בעיקר בשל המצב ההומניטרי ומצב התעסוקה, קיים חשש, כי יחד עם הפליטים יסתננו גורמי ג'יהאד, העלולים לכוון את זעמם בעתיד לעבר בית המלוכה או לחילופין לפגוע באינטרסים ישראלים ומערביים.

לבנון קלטה את מספר הפליטים הסורים הגבוה ביותר. קרבתה הגיאוגרפית למרכזי האוכלוסייה הגדולים של סוריה, כמו גם היחסים המיוחדים בין המדינות והעובדה שסורים רבים גרו בלבנון עוד לפני פרוץ מלחמת האזרחים, הופכת אותה ליעד המרכזי של הפליטים הסוריים. מעל 800,000 סורים כבר רשומים בסוכנות האו"ם לפליטים בלבנון וגורמים בממשלת לבנון מעריכים, כי בפועל נמצאים במדינה מעל מיליון פליטים סורים, המהווים כרבע מאוכלוסיית המדינה. בלבנון רואים במלחמת האזרחים הסורית בכלל ובסוגיית הפליטים בפרט לא פחות מאיום קיומי. המלחמה בסוריה הגבירה את המתחים העדתיים בלבנון והאלימות הבין עדתית רק הולכת וגוברת. זרם הפליטים הביא לזינוק בשיעור הפשיעה בכ-30% בשנה החולפת (2013) לצד קשיים גוברים של הממשלה לספק חשמל ומים לכלל האוכלוסייה.

לבנון, בשונה מירדן וטורקיה, נמנעה עד כה מלבנות מחנות מוסדרים עבור הפליטים הסורים עקב חוסר תפקודה של הממשלה והתנגדותו של חזבאללה. החשש, בעיקר מצד חזבאללה, הוא, שמחנות הפליטים יהפכו ליישובי קבע יגרמו לפליטים הסורים להישאר, ואף יהפכו למעוז של גורמי אופוזיציה סורים, שיפעלו מתוכם כנגד משטר אסד וכנגד חזבאללה. בשונה מהמצב בירדן ובטורקיה, הפליטים הסורים בלבנון מפוזרים במאות יישובים וכפרים, על פי חלוקה עדתית, ובמחנות פליטים מאולתרים בעיקר באזור הגבול. הישארותם בלבנון עלולה לשנות באופן דרמטי את המאזן הדמוגרפי-עדתי בה.

הסוף למלחמת האזרחים בסוריה אינו נראה באופק וההערכות הם, שגם לאחר סיום המשבר, בעקבות הקושי הצפוי בשיקומה של סוריה מהמלחמה, ישתקעו בלבנון מאות אלפי סורים, סונים ברובם. אמנם הפליטים הסורים אינם בעלי זכות הצבעה בלבנון ולכן לא משפיעים על המאזן האלקטורלי במדינה, אך המציאות בלבנון מתעצבת כיום ברחוב יותר מאשר בפרלמנט. שינוי דרמטי במאזן הדמוגרפי בלבנון לטובת הסונים עלול לפגוע עוד במעמד הנוצרים בלבנון, ובטווח הארוך, עשוי אף לערער את מעמדו של חזבאללה. גם העובדה שרבים מהפליטים נמצאים באזור הבקאע – מעוז שיעי שחלקים ממנו נמצאים בפועל בשליטת חזבאללה – עשויה לעורר מתיחות ועימותים בין עדתיים ואף לערער את מעמדו של חזבאללה באזור. זאת במיוחד לאור העובדה שרבים מהפליטים הסורים תומכים באופוזיציה לאסד ורואים בחזבאללה כאחראי למצבם.

ירדן ולבנון מתקשות לעמוד אל מול גלי הפליטים המגיעים מסוריה והשירותים הציבוריים, החל משירותי הבריאות והחינוך עבור לאספקה סדירה של מים וכלה בסדר הציבורי, נמצאים בסכנת קריסה. שטף הפליטים גם משפיע על המצב הכלכלי, ומגביר את האבטלה והעוני במדינות אלו, מה שעלול להביא להקצנה של קבוצות שונות באוכלוסייה, למשל הפלסטינים שמהם נלקחים כעת מקומות עבודה רבים על-ידי הפליטים הסורים. מלבד הסכנה העתידית האפשרית ליציבות בית המלוכה ה-האשמית, חוסר יציבות הוא מסוכן ועלול ליצור כיסים של ריק שלטוני שמהם יכולים לפעול ארגוני טרור, הנהנים ממימון חיצוני ומיטיבים למלא את הריק הכלכלי-חברתי במדינות כושלות, גם כלפי ישראל.